

Juhlajulkaisu
Leena Kartio
1938 – 30/8 – 2008

Toimituskunta

Pekka Vihervuori

Mika Hemmo

Eva Tammi-Salminen

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. (09) 6120 300

f. (09) 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

© 2008 Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

Kannen ja taiton suunnittelu: Heikki Kalliomaa

Leena Kartion valokuva s. VII Eija-Liisa Strandén

Taitto: Lapine Oy

ISSN 0356-7222

ISBN 978-951-855-281-2

Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2008

Juha Tolonen

Oikeus ja kehitys

Johdannoksi

Oikeustieteessä on analyysin kohteena ns. voimassa oleva oikeus joko kansallisella tasolla tai kansainvälisesti. Tutkimus rajoittuu tässä mielessä yleensä ajallisesti kirjoittamisen aikana vallinneeseen tilanteeseen. Sen sijaan oikeushistoriassa kuvataan oikeusjärjestyksen kehitystä menneisyydestä tähän päivään. Joissakin tapauksissa nämä näkökulmat on yhdistetty. Esimerkkeinä tästä voidaan mainita Kyösti Haatajan maa- ja vesioikeudellinen tuotanto ja Östen Undénin ”Svensk sakrätt II”. Kyseisissä teoksissa kirjoittamisen aikaan vallinneita maa- ja kiinteistöoikeudellisia järjestelyjä kuvataan kehityksensä valossa. Tämä esitystapa onkin tehnyt näistä teoksista alansa klassikoita.

Mainituissa teoksissa kuten oikeushistoriallisessa tutkimuksessa yleensä kehitys on esitetty yksittäisten tapausten (lainsäädäntöaktit ja tuomioistuinten päätökset) jatkumona. Kovinkaan paljon ei ole pohdittu kysymystä siitä, miksi tietty muutosprosessi on toteutunut ja mikä siinä on nimenomaan kehitystä, ja onko kehityksessä jotain yleistä säännönmukaisuutta joko kausaalisesti tai teleologisesti (erklärend oder verstehend). Seuraavan esityksen tarkoituksena on pohdiskella alustavasti näitä ongelmia.

Esityksessä tarkastelemme ensin oikeudellista tutkimusta. Tämä on tarpeen sen vuoksi, että voimme paikantaa nyt esitetyt ongelmat oikeustieteen kenttään. Sen jälkeen tutkitaan, millaisia yhteiskuntaa koskevia kehitysajatuksia on esitetty. Viimeisessä luvussa tarkastelemme eräitä tämän ajan ilmiöitä mainittujen kehitysnäkemyksen valossa.

Oikeustieteen eri lajeja

Oikeustiede voidaan alustavasti määritellä tieteeksi, joka tutkii oikeutta. Näin määriteltynä oikeustiede on paljon laajempi kuin oikeustieteellisten tiedekuntien edustama tutkimus. Tältä osinhan oikeustiede on yleensä voimassa olevien oikeusnormien tulkintaa ja systematisointia. Poikkeuksen tästä muodostavat vain oikeusteoria, oikeushistoria ja oikeussosiologia. Tällöin tutkimuksen kohteina ovat oikeusjärjestelmän yleinen rakenne, positiivisen oikeuden perustana olevat katsomukset ja arvot sekä oikeuden ja muun yhteiskunnan vuorovaikutus. Oleellista

on kuitenkin todeta, että sekä oikeusteoria että oikeussosiologia eivät sanottavasti liiku ajallisesti, vaan tarkastelevat ongelmia tämän päivän näkökulmasta. Poikkeuksiakin tosin esiintyy.

Normaali ns. positiivisoikeudellinen tutkimus on oikeustieteellisissä tiedekunnissa valta-asemassa. Tämä tutkimus tuottaa tietoa lähinnä oikeuslaitoksen palveluksessa toimivien tarpeisiin. Ongelmana on useimmiten tulkita abstrakteja oikeusnormeja konkreettiseen tilanteeseen. Ratkaisua varten on ratkaistava ns. oikeuskysymys (mitä normeja sovelletaan ja miten). Toinen puoli ratkaisun tekoa on sen todellisuuden kuvaaminen, johon oikeussääntöjä tulee soveltaa. Tämä puoli päätöksentekoa on usein huomattavan hankalaa. Silloin hyvin usein joudutaan luottamaan asiantuntijoihin. Esimerkiksi ongelmat tyyppiä: Onko riittävää kilpailua markkinoilla olemassa, mikä on perustoimeentulon raja, mikä on hyvää metsänhoitoa jne. voivat olla todella vaikeita. Normaalijuridiikan kannalta epämiellyttävä tosiasia on vielä se, että asiantuntemus muuttuu ajan kuluessa. Päätökset, jotka tekoaikanaan vaikuttivat oikeudenmukaisilta, saattavat muuttua hyvin epäoikeudenmukaisiksi myöhemmin. Viitataan vain esimerkeinä jumalanpilkka-oikeudenkäynteihin, sterilisointipäätöksiin, vanhojen rakennusten purkupäätöksiin ja irtolaislain nojalla annettuihin ratkaisuihin. Ratkaisut ovat saavuttaneet lainvoiman jo ajat sitten. Se ei kuitenkaan muuta sitä tosiasiaa, että ne olivat epäoikeudenmukaisia.

Edellä mainituilla esimerkeillä haluan tuoda esille vain sen tosiasian, että aikadimensio on todellinen ongelma myös normaalissa juridisessa päätöksenteossa.

Oikeustutkimuksen toinen haara on niin sanoakseni ulkoinen. Oikeudellisia ilmiöitä (mm. lakeja ja tuomioistuimen päätöksiä) tarkastellaan seurauksina yhteiskunnallisista olosuhteista. Nämä selitykset voivat olla joko kausaalisia (explanations) tai ymmärtäviä (understanding). Näin mielestäni oikeutta tulee opettaa aina silloin, kun liikutaan oikeustieteellisen tiedekunnan ulkopuolella. Esimerkiksi kaupallisilla aloilla on syytä kertoa hyvin realistisesti ”mitä todella tapahtuu”. Me tiedämme varsin hyvin, että vastoin kilpailuoikeuden periaatteita kilpailu usealla alalla on rajoittunutta. Sitä perustellaan toimialarationalisoinnin välttämättömyydellä. Esimerkiksi käy hyvin Suomen vähittäiskaupan nykyinen rakenne. On myöskin tiedossa, että perustuslain takaaman ns. perustoimeentulon turvan todellisuus kunnallispoliittisessa päätöksenteossa on usein kyseenalainen. Arvopaperilainsäädännön edellyttämä ns. läpinäkyvyys arvopaperimarkkinoilla ei aina toteudu jne. Niiden ihmisten kannalta, joita mm. tällaiset asiat koskevat, on syytä tietää realistisesti, miten asiat ovat. Tehokas asioiden hoito edellyttää tätä.

Kaupallisessa juridiikassa olisi myös erittäin tärkeää tutkia, miten todellisuudessa suomalainen yritystoiminta kansainvälistyy. Samoin olisi merkityksellistä katsoa, kuinka erilaisten tavaroiden ja hyödykkeiden jakelujärjestelmät tulevat yhä monimuotoisemmiksi ja jakeluketjun pituus kasvaa jatkuvasti. Edellinen kysymys on oikeastaan yhteisöoikeudellinen ja jälkimmäinen kuuluu periaatteessa sopimusoikeuden alaan. Näkökulma on kuitenkin toinen kuin ”normaalijuridiikassa”. Ei ole keskeistä pohtia kyseisten oikeudenalojen detaljeja, vaan sitä, miten yhteisö- ja sopimusoikeus elävät käytännössä. Tällaista tietoa tarvitaan silloin, kun pitää sopeutua olemassa oleviin järjestelmiin.

Yhteiskunnan kannalta yleensä ja liike- elämän kannalta erityisesti on erittäin keskeistä ajatella ja tutkia sitä, mihin suuntaan kehitys on menossa. Käsitteet tästä vaikuttavat aivan oleellisesti niihin päätöksiin, joita tänä päivänä tehdään. Tätä ongelmaa yritän hahmotella seuraavassa.

Yhteiskunnallinen kehitys ja sitä koskevat käsitykset

Yleistä

Jokainen tätä aikaa seuraava ajatteleva ihminen pohtii kysymystä, mihin nykyinen tilanne maailmassa johtaa vähän pitemmällä aikavälillä. Kysymyksen merkityksen oivaltamiseksi riittää, kun muistamme, mitä kaikkea maailmassa on tapahtunut Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen, joka muodollisesti toteutui vuonna 1991. Kylmän sodan loppuminen muutti esimerkiksi Suomen oloja oleellisesti. Tilanne mahdollisti Suomen liittymisen Euroopan unioniin ja kansainvälisti suomalaista yritystoimintaa oleellisesti. Ihmisoikeudet, joista kylmän sodan vuosi- na ei juuri puhuttu, tulivat juridiikassa keskeiseksi kulmakiveksi koko oikeusjärjestelmässä jne. On siis varsin ymmärrettävää, että nyt pohditaan sitä, mihin viimeisten 10–15 vuoden melko oleelliset muutokset johtavat kehitystä.

Ongelma ei ole uusi. Kehityksestä on esitetty monenlaisia käsityksiä. Ensimmäinen kahtiajako käsityksissä tapahtuu sillä perusteella, uskotaanko yleensä yhteiskunnallisessa kehityksessä olevan jotain säännönmukaista, vai katsotaanko tapahtumisen perustuvan satunnaisuuteen. Useimmat historialliset tutkimukset rakentuvat pikemminkin jälkimmäiselle oletukselle. Maailmassa on kuitenkin lukuisia teorioita, joiden mukaan kehityksessä on tiettyä säännönmukaisuutta.

Historiallisesti ehkä ensimmäinen, joka todella pohti kysymystä, oli Niccolò Machiavelli.¹ Hänen mukaansa historia toistaa itseään. Keskeinen syklinen liike on taloudellisesta niukkuudesta solidaarisen yhteistyön kautta vaurauteen. Se puolestaan johtaa korruptioon, jossa omat edut menevät yhteiskunnan kokonaisetujen edelle. Tämä kehitys rappeuttaa yhteiskunnan ja lopputuloksena on yhteiskunnan tuho, jolloin jälleen joudutaan aloittamaan alusta. Vaikka Machiavellin mukaan kyseinen syklisyys toistuu kaikissa yhteiskunnissa, on siellä kuitenkin paljon satunnaisuutta. Tästä Machiavelli käyttää nimitystä ”fortuna”.

Machiavellin aikaisessa maailmassa (1400-luvun loppu ja 1500-luvun alku) ei ajateltu olevan sellaista asiaa kuin kehitys käsitteen nykyisessä merkityksessä. Pikemminkin ajateltiin niin, että kaikki toistuu suunnilleen samankaltaisena. Kehitysajatus on historiallisesti katsottuna varsin nuori. Se on syntynyt oikeastaan vasta 1800-luvulla. Auguste Comte, Herbert Spen-

¹ Niccolò Machiavelli, *Discourse on the First Ten Books of Titus Livy*; ks. myös Tolonen, Juha: *Stat och rätt: en studie över lagbegreppet*, Åbo: Åbo akademis förlag 1989 s. 12–17.

cer, Charles Darwin ja Karl Marx olivat tavallaan kehitysajatuksen pioneereja. Seuraavassa tarkastelen näitä ajatuksia hieman lähemmin.

Käsitykset yhteiskunnan kehityksestä voidaan mielestäni jakaa jälleen kahteen ryhmään. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat näkevät kehityksen tasaisena evoluutiona. Kehitystä ohjaa tietty ajatus tai päämäärä, joka vähitellen täydentyy. Kansantaloustieteen (Economics) edustajat näkevät kehityksen yleensä tällä tavalla. Toinen tähän nähden erilainen näkemys on se, että yhteiskunnan kehitykselle ovat tyypillisiä erilaiset katkokset, jolloin entinen kehitys päättyy ja tapahtumisen virta saa uuden suunnan. Tämän ajattelutavan edustajat ovat usein valtio-opin edustajia. Hyvä esimerkki tästä on saksalainen Carl Schmitt teorioineen poikkeustilasta.

Kansantaloustieteen (Economics) edustajien näkemys kehityksestä

Kansantaloustieteen edustajien käsitykset tulevat hyvin esiin mistä tahansa alan oppikirjasta. Tämä esityksen osalta olen käyttänyt alaviitteessä mainittua kirjallisuutta². Ajatus, joka toistuu oppikirjoissa melkein poikkeuksetta on seuraava: Talouden perusongelma on tarpeiden rajoittomuus ja käytettävissä olevien resurssien niukkuus. Tämän vuoksi jokainen kuluttaja pyrkii optimoimaan oman kulutuksensa ja jokainen tuottaja ja hyödykkeitä välittävä yritys maksimoi tuotantonsa arvon käytettävissä olevien varojen puitteissa, toisin sanoen yrittää maksimoida voittonsa. Tällaista käyttäytymistä pidetään ”rationaalisenä”. Yhteiskunta, jossa nämä pyrkimykset sallitaan, kehittyy. Tähän on kuitenkin lisättävä se varaus, että kaikilla on samat vapaudet ja oikeudet. Tässä mielessä oikeutta tarvitaan.

Tähän ajatukseen liittyy käytännössä oletus siitä, että nykyisissä länsimaisissa yhteiskunnissa markkinatalous on riittävän avoin ja kilpailullinen. Tämän vuoksi käytännön talouspolitiikassa argumentaatioissa lähtökohta-ajatuksena on se, että ns. täydellisen kilpailun (perfect competition) mallia käytetään ajattelun perustana. Tämä idealisoitu tilanne on sellainen, jossa jokainen yritys on maksimoinut tuottonsa ja jokainen kuluttaja toteuttaa optimaalisesti tarpeittensa tyydytyksen.

Mikrotaloustieteessä tulee tosin selvästi ilmi, että markkinamekanismi ei aina toimi edellä kuvatulla tavalla. Tällöin käytetään käsitettä ”markkinoiden epäonnistuminen” (market failure). Tällaisia tilanteita ovat mm. monopolit ja oligopolit, jotka olemassaolollaan rajoittavat kilpailua. Ne mm. luovat tilanteita, joissa uusien yrittäjien markkinoille tulo muodostuu käytännössä mahdottomaksi. Yleisen ja taloustieteessä vallitsevan näkemyksen mukaan nykyinen kilpailutalous on kuitenkin riittävän lähellä täydellisen kilpailun tilannetta, jotta sitä voidaan käyttää adekvaattina mallina todellisuuden hahmottamisessa. Varsin oleellinen on tässä suhteessa ns. Coasen laki³. Sen mukaan tilanteessa, jossa vaihdantakustannukset (transaction costs) ovat nolla, ei ole merkitystä sillä, miten omaisuus on alun perin jakautunut ihmisten vä-

² Parkin, M. – Powell, M. – Matthews, K.: Economics, Boston, Mass: Addison-Wesley 2005, erityisesti luku 33; Case, K. E. – Fair, R. C. – Gärtner, M. – Heather, K.: Economics, London: Prentice Hall 1999, erityisesti luku 36 ja s. 281–292.

³ Cooter, Robert – Ulen, Thomas: Law and Economics, Reading, Mass.: Addison-Wesley 2000 s. 82–87.

lillä, koska tehokas markkina-mekanismi tasoittaa tilanteen. Jotta tähän päästäisiin, tulee markkinamekanismin olla tehokas ja läpinäkyvä niin, että tulevaisuutta voidaan ennakoida. Tällöin jokaisen ihmisen menestys riippuu vain hänestä itsestään. Tässä kohdassa siis taloudellinen tehokkuus ja oikeudenmukaisuus kohtaavat toisensa.

Kuvattu ajatuskulku on suunnilleen se, jota vallitseva (main stream) talousteoria edustaa. Myös käytännön talouspoliittinen argumentaatio perustaa vaatimukset tähän malliin.

Taloushistorian puitteissa tutkitaan kehitystä pitkällä aikajänteellä. Tässä aineessa esiintyy ajatuksia, jotka merkitsevät tiettyjä rajoituksia edellä kuvatulle näkemykselle. Kriittiset huomiot keskittyvät etupäässä talousteorian olettamukselle rationaalisesta käyttäytymisestä. Niimenomaan Douglass Northin ajatuksiin on syytä kiinnittää huomiota⁴.

Douglass North tuo selvästi esiin ihmisten kulttuurisidonnaisuuden, joka vaikuttaa myös taloudessa. Kahteen seikkaan on tällöin kiinnitettävä huomiota. Ensiksi tulevaisuus on kullakin hetkellä tuntematon. Miten sitä arvioidaan, riippuu mm. yhteiskunnassa vallitsevista katsomuksista. Toiseksi nämä katsomukset ovat syntyneet kunkin maan historian ja kokemusten perusteella. Sen vuoksi tehtävät ratkaisut voivat olla eri maissa erilaisia. Northin mukaan useimmissa ei-länsimaaisissa yhteiskunnissa mainitut katsomukset ovat estäneet ja edelleenkin estävät taloudellista kehitystä. Kehityksen liikkeelle saaminen edellyttää muutoksia tässä suhteessa. Mainittujen yhteiskuntien on muututtava yllä kuvatulla tavalla rationaalisiksi ja se tapahtuu luomalla edellä mainitulle vapaalle markkinataloudelle olemassaolon edellytykset – toisin sanoen länsimaistamalla mainitut maat. Ihmiset Northin mukaan toimivat taloudellisten kannustimien innostamina. Mitä vapaampi on yksilöllisen yrittämisen mahdollisuudet, sitä nopeammin kehitys kulkee. Toisin sanoen Northin mukaan yhteiskunnilla on kaksi mahdollisuutta. Joko yhteiskunta länsimaistuu ja kehitys pääsee käyntiin tai se pysyttäytyy omissa katsomuksissaan ja taantuu.

Yhteenvetona voimme todeta, että talousteorian valtavirralla (main stream) on suunnilleen seuraava näkemys kehityksestä: yhteiskunnan kehitys edellyttää sen jatkuvaa ”rationalisointia” edellä kuvatulla tavalla. Tämä taas on mahdollista vain vapaan markkinatalouden puitteissa. Markkinatalouden keskeinen elementti on työnjako. Se on sitä syvempi ja tehokkaampi, mitä laajempi on markkinatalous. Tässä mielessä globaali markkinatalous on kehityksen päämäärä. Tällaisessa järjestelmässä valtiollista politiikkaa ei juuri tarvita.

Politologisia näkemyksiä

Yllä mainitulla termillä tarkoitetaan kaikkia niitä näkemyksiä, joissa ei uskota edellä mainittuun evoluutioon vaan joiden mukaan kehityksessä tapahtuu aina murroksia jotka katkaisevat kehityksen siinä muodossa kuin se eteni murrokseen asti. Kuvatunlaisia näkemyksiä esiintyy

⁴ North, Douglass: Economic Performance through Time, Nobel Lecture. Löydettävissä [www-osoitteesta: "Nobel-Prize.org"](http://www-nobelprize.org)

sekä valtio-opissa että sen ulkopuolella mm. historiassa. Toisaalta kaikki politologit eivät suinkaan ajattele näin. Seuraavassa esitellään muutamia tällaisia ajattelumalleja.

Ensimmäisten maailmansodan jälkeen Oswald Spenglerin tulevaisuuden hahmotelma oli runsaan keskustelun kohteena. Hänen teoksensa ”*Untergang des Abendlandes*”⁵ on kiintoisa. Oleellista Spenglerin mukaan on se, että jokaisella kulttuurimuodostumalla, josta länsimainen on yksi, on oma katsomuksensa maailmasta (Urbild), jonka pohjalle koko kulttuuri rakentuu. Myös sellaiset käsitteet kuin rationaalisuus, totuus jne. ovat kulttuurisidonnaisia ja siis relativisia. Kun kulttuuri vakiintuu, se pyrkii nostamaan omat käsityksensä ja käsitteensä ainoiksi oikeiksi. Elämää pyritään hallitsemaan näiden käsitteiden avulla. Tästä kuitenkin alkaa jokaisen kulttuurimuodon vähittäinen rappeutuminen, sillä elämä on aina enemmän kuin sitä koskevat käsitykset⁶

Juridiikan puolella Hans Kelsenin ja Carl Schmittin erimielisyydet 1920- luvun lopussa ja 1930- luvun alussa koskivat juuri samaa seikkaa. Erimielisyyden kohteena oli oikeusjärjestyksen ja suvereenin vallan välinen suhde. Kelsen, kuten tunnettua, katsoi, että oikeusjärjestys on itsერიittonen. Se ei tarvitse perusteekseen mitään sen ulkopuolista suvereenia valtaa. Kaikki yhteiskunnan kysymykset voidaan ratkaista oikeusjärjestyksen puitteissa sen toimivaltasääntöjä noudattaen. Toisin sanoen suvereenisuus on oikeusjärjestyksen ominaisuus. Schmitt taas ajatteli niin, että elävässä todellisuudessa toteutuu aina silloin tällöin ns. poikkeustila (Ausnahmestand), jolloin oikeusjärjestys ei toimi. Tällaisessa tilanteessa tarvitaan suvereenia valtaa järjestämään asiat uudelleen. Kelsenin ajatus, jonka mukaan järjestys kykenee organisoimaan itsensä joka tilanteessa, oli Schmittin mukaan väärä. Ajatus oli sama kuin Spenglerillä: elämä on aina enemmän kuin sen konventionaalisesti järjestäytyneet muodot. Tämä ristiriita on toistunut historian kuluessa, ja tulee toistumaan. Schmitt toteaa seuraavasti: ”Poikkeuksessa todellinen elämän voima rikkoo toistumiseen jähmettyneen mekaniikan kuoren”⁷. Tässä kohdin on lisäksi viittaus Søren Kierkegaardin – sikäli tärkeä, että se osoittaa koko keskustelun teologisen luonteen. Tämä ajatus tuo mieleen myös Kelsenin näkemyksen käsitteestä ”ihme” (Wunder). Tällä tarkoitetaan ilmiötä, jota tiede ei pysty selittämään. Hänen mukaansa tieteen kehitys tulee poistamaan ihmeet. Analogisesti Kelsen katsoo, että kehittynyt oikeusjärjestys ei tarvitse perusteekseen mitään ulkopuolista perustetta. Oikeusjärjestys ja kehitys selittyvät oikeusjärjestyksestä itsestään käsin. Se ei tarvitse mitään sen ulkopuolella olevaa suvereenia, joka olisi tämän järjestyksen ulkopuolella. Tämä on analogisesti sama kuin ajatus, jonka mukaan luonnon selittämisessä ei voi olla mitään luonnontieteen tavoittamattomissa olevia ilmiöitä. Tämän kaltaisia ajatuksia Schmitt nimittää ”rationalismiksi”.

Yhteenvetona voimme todeta, että vallalla oleva taloudellinen ja myös taloushistoriallinen ajattelu on rationaalista yllä kuvatussa merkityksessä. Ajatus on se, että taloudellinen kehitys ja kehityksen linja voidaan aina kuvata taloudellisen rationaliteetin avulla. Tämän vastapainoksi Spenglerin ja Schmittin tapaisten politologisten näkemysten mukaan kuvatussa ”rationaalis-

⁵ Spengler, Oswald: *Der Untergang des Abendlandes*, Zweiter Band, *Welthistorische Perspektive*, München: Beck 1922

⁶ Spengler 1922, luku ”Ursprung und Landschaft”, kohta 8.

⁷ Schmitt, Carl: *Poliittinen teologia*, Helsinki: Tutkijaliitto 1997 s. 54–60

sa” ajattelussa on jotakin perustavanlaatuisesti vialla. Vika on siinä, että luonto, yhteiskunta, oikeus jne. samaistetaan käsityksiin niistä. Ihmeet ja poikkeustilat ovat asioita, joihin on sen vuoksi kiinnitettävä erityistä huomiota. Siinä selitettävä murtaa selitykset. Kehitys, olipa se siten yhteiskunnassa tai tieteessä, toteutuu keskeisesti juuri tällaisten murrosten kautta.

Dialektinen ajattelutapa

Yrityksiä ylittää edellä kuvattu ristiriita kuvattujen kahden ajattelutavan välillä edustaa Thomas Kuhn⁸. Hän tutki tieteellisen kehityksen rakennetta, mutta hänen ajattelutapaansa voidaan analogisesti soveltaa myös yhteiskunnan kehitykseen yleensä. Kuhnin mukaan tieteen normaalin (evoluutionäärisen) kehityksen katkaisee aina niin sanottu mullistus, jolloin selitykset strukturoidaan uudella tavalla. Tieteen laita-alueilla esiintyy aina ilmiöitä, joita ei voida selittää. Sen vuoksi ne työnnetään tieteen periferiaan (ihmeet ja poikkeustilat), kunnes keksitään, että ajatteleamalla uudella tavalla ne nousevatkin tieteen keskiöön.

On hämmästyttävää todeta, että marxilaisessa dialektisessa materialismissa (joka on eri asia kuin historiallinen materialismi) ajateltiin tieteen ja yhteiskunnan kehityksestä hyvin samalla tavalla kuin Thomas Kuhn. Dialektisen materialismin mukaan kehitys on tasaista (termi: määrällistä). Tämä kehitys kuitenkin kypsyessään muuttuu laadullisesti. Asiat aletaan nähdä uudella tavalla ja yhteiskunta organisoituu uuden järjestelmän puitteissa⁹. Tästä laadullisesta muutoksesta käytetään nimitystä ”vallankumous”. Se ei kuitenkaan johda takaisin lähtöpisteeseen, vaan johonkin uuteen kehitykseen. Nykyajan länsimainen ihminen inhoaa pelkkää ajatustakin vallankumouksesta historiallisista syistä. Se on täysin ymmärrettävää, mutta mainittu vallankumous ottaa kunakin aikana sille ominaisen muodon. Historia ei tässä mielessä toistu.

Edellä mainittu dialektinen käsitys sekä Thomas Kuhnin että dialektisen materialismin valossa on eräs yritys ratkaista edellä kuvattu ristiriita kahden kehitysnäkemyksen välillä.

Nykyajan ilmiöitä tulkittuna edellä esitettyjen kehitysajatusten valossa

Edellä on tarkasteltu erilaisia näkemyksiä yhteiskunnallisen kehityksen luonteesta. Seuraavassa yritämme soveltaa mainittuja ajatuksia tämän päivän ilmiöihin.

Toisen maailmansodan jälkeisessä historiassa tärkein tapahtuma oli Neuvostoliiton romahdus, joka tapahtui muodollisesti Minskissä vuonna 1991, jolloin keskeisten Neuvostoliiton tasavaltojen johtajat (Venäjä, Ukraina ja Valko-Venäjä) päättivät lopettaa Neuvostoliiton. Maailma, joka oli ollut bipolaarinen, muuttui unipolaariseksi, jossa USA:lla oli keskeinen rooli. Kansainvälispoliittisesti bipolaarinen maailma perustui valtioiden väliseen järjestykseen. USA ja Neuvostoliitto olivat tällöin johtavat valtiot. Muillakin valtioilla oli kuitenkin liikkumisvapaut-

⁸ Kuhn, Thomas: *The Structure of Scientific Revolutions*, ensipainos Chicago: University of Chicago Press 1962.

⁹ Kovalev, S. M.: *Dialektičeskij i istoričeskij materializm*, Moskva: Polițičeskaja literatura 1974, erityisesti luvut III–V.

ta tasapainottelemalla näiden välillä. Suomi oli tästä tyypillinen esimerkki. Pitkällä aikavälillä Suomen koko toiminta, mm. lainsäädäntö ja tuomiovallan käyttö, on pitkälti selitettävissä tältä pohjalta.

Kun tämä maailma muuttui yksinapaiseksi, seuraukset ovat olleet huomattavat sekä kunkin valtion sisällä että kansainvälisesti. Suomen osalta se merkitsi mm. liittymistä Euroopan unioniin ja Euroopan ihmisoikeussopimukseen. Juridiikan osalta vaikutus oli myöskin tuntuva. Ihmisoikeudet, jotka olivat kylmän sodan aikana käytännöllisesti katsoen kielletty puheenaihe, tulivat nimenomaan julkisoikeudessa juridisen argumentaation keskiöön. Muutenkin amerikkalaisen juridisen ajattelun vaikutus lisääntyi huomattavasti. Osittain vaikutus on tullut suoraan (esimerkki: oikeudenkäymiskaaren uudistus), osittain EU:n kautta. Poliitiikan puolella puolueet tulivat samankaltaisiksi. Kun ei ollut Neuvostoliittoa, ei myöskään ollut vanhaa vasemmistoa. Kaikki puolueet ajavat suunnilleen samoja asioita niin Suomessa kuin muuallakin. Kaksi keskeistä tavoitetta, jotka kaikki hyväksyvät, ovat vapaa markkinatalous ja ihmisoikeuksien kunnioitus. Kun asioita koskevat erimielisyydet ovat pääsääntöisesti melko pienet, on luonnollista, että politiikka henkilölistyy, ja toisaalta kansalaisten into osallistua vaaleihin laskee. Se ei oikeastaan ole poliitikkojen syy, vaan politiikan nykyinen tila on seurausta yllä kuvattusta kansainvälisestä kehityksestä.

Toisen maailmansodan loppuvaiheissa Jaltan konferenssissa oli esillä sodan jälkeisen maailman kansainvälinen rakenne. Vastakkain oli kaksi kantaa: Länsiliittoutuneet halusivat madaltaa rajoja ja vapauttaa kauppaa, kun sen sijaan Neuvostoliiton tavoitteena oli valtioiden varaan rakentuva järjestys. Neuvostoliiton kanta voitti silloin¹⁰. Läntisellä puolella alettiin kuitenkin rakentaa kansainvälistä järjestystä liberalismiin ja yksilökeskeisyyden pohjalle. Kansainvälisen kaupan alueella sitä toteutettiin GATTin puitteissa ja EEC:ssä. Kylmän sodan loputtua 90-luvulla oli yleinen käsitys, että mainituista tavoitteista tulee yleisiä. Järjestelmän peruspilarit olisivat ”Rule of Law” (erityisesti ihmisoikeudet) ja vapautuva ja globalisoituva markkinatalous. Nämä ovat ohimennen sanottuna ne kulmakivet, joiden varaan taloustieteen (economics) rationaalinen taloudellinen käyttäytyminen rakentuu. Tämän mukaan irrationaalisen politiikan rooli tulee pienenemään. Kun Francis Fukuyama kirjoitti teoksensa ”The End of History and the Last Man” (Free Press 1992), oli hänen ideansa se, että historia on poliittista historiaa ja globaalissa vapaassa markkinataloudessa sitä ei tarvita.

Vuonna 2008 Robert Kagan julkaisi teoksen ”The Return of History and the End of Dreams”.¹¹ Siinä ajatus oli hyvin pessimistinen: Valtiollinen politiikka on tullut takaisin ja unelma globaalista vapaasta markkinataloudesta on lopussa tai ainakin hyvin kaukana. Kysyä voidaan, miten tämä muutos on tapahtunut. Tästä seuraavassa.

Globaalisissa puitteissa keskeinen organisaatio on ollut Maailman kauppajärjestö (WTO). Se perustettiin vuonna 1993. Sen edeltäjä oli GATT-järjestelmä, joka syntyi vuonna 1947. GATT/WTO on ollut koko sodan jälkeisen ajan edistämässä maailmankaupan liberalisointia.

¹⁰ Erinomaisen mielenkiintoisen analyysin tästä antaa Andreij Gromyko muistelmissaan Pamjatnoe, Moskva: Politizdat 1988 s. 213–290.

¹¹ Kagan, Robert: *The Return of History and the End of Dreams*, London: Atlantic Books 2008.

Kylmän sodan jälkeen järjestö on laajentunut ja useimmat entiset sosialistiset maat ovat liittyneet järjestöön. Erityisesti on huomattava, että Kiina tuli jäseneksi vuonna 2002 ja Venäjänkin osalta liittymisneuvottelut ovat pitkällä.

Maailmankaupan liberalisointi on edennyt tähän asti niin sanottujen neuvottelukierrosten tuloksina. Neuvottelukierroksia on pidetty noin kymmenen vuoden välein. Jokaisen kierroksen jälkeen GATT-sopimusta on muutettu siten, että kansainvälisen kaupan esteitä on vähennetty. Lisäksi mainitun perussopimuksen ympärille on liitetty uusia sopimuksia (TRIPS, TRIM, GATS jne). Nyt on meneillään ns. Dohan kierros. Sen päätökseen saattaminen on osoittautunut kuitenkin yllättävän vaikeaksi¹². Syitä vaikeuksiin on useita, mutta seuraavat kolme ovat keskeisiä.

Ensinnäkin yleinen mielipide maailmassa on muuttunut maailmankaupan liberalisoinnille kielteiseksi. Hallituksilla on ilmeisiä vaikeuksia tehdä lisämyönnytyksiä neuvotteluissa. Mielenpiteen muuttumiselle on ilmeinen syy. Suuria väestöryhmiä ei vakuuta argumentti, jonka mukaan maailmankaupan vapauttamisella on yleisellä tasolla taloudellisesti myönteiset vaikutukset. Väestöryhmät kaikkialla maailmassa ovat enemmän kiinnostuneet oman ryhmänsä taloudellisesta tulevaisuudesta ja valtiot omien maittensa intressien toteuttamisesta. Maailmankaupan vapauttamisen ideologia (siis main stream taloustiede) ei ole huomionnut tätä.

Erityisen selvästi tämä näkyy neuvottelujen kaikkein vaikeimmassa ongelmassa, joka on maataloustuotteiden kansainvälisen kaupan liberalisointi. Ns. Uruguayn kierroksella, jonka tulokset tulivat voimaan 1994, sovittiin maataloustuotteiden kansainvälisen kaupan esteiden vähentämisestä. Sekä maatalouden kotimaista tukea, tuontitulleja ja vientitukea sovittiin vähennettäväksi 20–30%. Tämänkin tuloksen aikaansaaminen viivästytti mainittua neuvottelukierrosta muutamilla vuosilla. Nyt on esillä tämän liberalisoinnin jatkaminen. Se on kohdannut kuitenkin lujaa vastustusta etupäässä EU:n ja USA:n taholta. Elintarvikkeiden tuotanto ja riittävä omavaraisuus koetaan kansalliseksi turvallisuuskysymyksiksi näissä maissa. Meneillään oleva elintarviketriisi vain lisää pyrkimyksiä säilyttää riittävä omavaraisuus. Usealla taholla katsotaan, että maatalouskaupan jo tapahtunut osittainen liberalisointi on osasyynä nykyiseen elintarviketilan¹³.

Toinen seikka joka vaikuttaa neuvottelujen kulkuun on se, että suurten kehittyvien maiden painoarvo ja merkitys neuvotteluissa on lisääntynyt huomattavasti. Tällaisia maita ovat mm. Brasilia, Kiina ja Intia. Ne ovat alkaneet valvoa etujaan aivan toisella tarmolla ja ponnella kuin 15 vuotta sitten. Tämä näkyy myös kansainvälisen kaupan tavaroiden ja palvelusten virroissa. Näitä virtoja kuvastaa hyvin vaihtotaseen ali- ja ylijäämät. Tänä päivänä eniten velkaantuva maa on USA, jonka vaihtotaseen vaje vuositasolla on noin 1,5 miljardia dollaria. Myös usealla EU-maalla on negatiivinen vaihtotase. Sen sijaan Kaakkois-Aasian mailla on tuntuvat ylijäämät¹⁴. Tämä seikka on myös omiaan lisäämään protektionistisia tendenssejä Euroopassa ja

¹² Tietoja näistä neuvotteluista löytyy osoitteesta www.WTO.org tai hakemalla internet-verkosta hakusanalla ”Doha Round”. Siellä on mm. artikkeli: Bergsten, C. Fred.: Rescuing the Doha Round.

¹³ Ks. esim. artikkeli: La spirale de la faim, *Nouvel Observateur* n:o 2270 s. 6–10.

¹⁴ Feenstra, Robert – Taylor, Alan: *International Economics*, New York: Worth Publishing 2008 s. 442–444

USA:ssa. On myös syytä mainita Venäjä tässä yhteydessä, vaikka se ei osallistukaan Dohan kierroksen neuvotteluihin. Sen vaihtotase on ylijäämäinen, mutta talouspolitiikka on melko kansallista ja protektionistista.

Tähän asiakokonaisuuteen liittyy vielä uusi näkökulma, joka on tullut ilmeiseksi Kiinan kehityksen myötä. Raaka-aineet ovat tulleet niukoiksi ja niiden hinnat ovat kaikkien indeksien mukaan nousussa. Länsimaiden kannalta on edullista pitää raaka-ainemarkkinoita vapaina ja korostaa oikeuksien suojaa, koska niillä on hallussaan lähinnä monikansallisten yhtiöiden kautta huomattava osa maailman raaka-aineveroista. Ei kuitenkaan ole mitenkään ilmeistä, että kehittyvät maat ovat valmiit hyväksymään tämän tilanteen. Sen muuttaminen edellyttää kuitenkin valtiovallan toimenpiteitä näissä maissa. Voidaan vain viitata Venäjän puutulleihin tai Venezuelan öljyn kansallistamiseen. Tämä näkökohta on myös taustalla Norjan pysymiselle EU:n ulkopuolella.

Minkälaisia johtopäätöksiä voidaan vetää edellä kuvatusta kehityskulusta? Seuraavat ajatukset tulevat mieleen.

– Se taloustieteen valtavirran edustama näkemys, jonka mukaan markkinajärjestelmän jatkuva vapautuminen ja globalisoituminen pitävät yllä kehitystä, on nykyisessä tilanteessa tullut kyseenalaiseksi. Ajatteluvirhe on siinä, että taloudellinen kasvu yleensä maapallolla ei kerro mitään siitä, millainen kehitys on yksittäisten väestöryhmien ja valtioiden osalta. Toisen maailmansodan jälkeen länsimaat ovat kiistatta hyötynet kehityksestä muita enemmän. Tämän kehittyvät maat tietävät hyvin. Oman maan parantaminen edellyttää keskitettyä valtiokeskeistä toimintaa. Venäjä on hyvä esimerkki tästä.

– Tämä tosiseikka tuo politiikan uudelleen keskeisesti mukaan taloudelliseen päätöksentekoon. Ero aikaisempaan verrattuna on kuitenkin siinä, että roolijako kansainvälisessä politiikassa on muuttumassa. Aikaisemmin politiikkaa hallitsivat USA ja länsimaat yleensä. Nyt uudet kehittyvät maat ovat lisänneet vaikutusvaltaansa tuntuvasti.

– Voimasuhteiden muutos johtaa arvioimaan uudelleen asioiden tärkeysjärjestystä. On oletettavaa, että länsimaiden tärkeänä pitämät asiat, ihmisoikeudet, (immateriaali)-oikeuksien suoja jne. saavat vähemmän huomiota. On nimittäin syytä todeta, että kehittyvien maiden näkökulmasta näillä asioilla pyrittiin heikentämään kehittyviä yhteiskuntia ja saattamaan ne riippuvaisiksi länsimaista. Yleinen mielipide esimerkiksi Venäjällä ilmaisee hyvin selkeästi tämän. Länsimaisia arvoja pyrittiin tuomaan Venäjälle presidentti Jeltsinin valtakaudella. Erityisesti länsimaiset ns. asiantuntijat olivat hyvin aktiivisia. Tavallisen ihmisen kannalta se oli kuitenkin kaoottista aikaa, jolloin ihmisten toimeentulo oli koko ajan vaaravyöhykkeessä. Siihen ei haluta takaisin.

– EU:n ja sen jäsenvaltioiden kannalta on oletettavaa, että julkisen vallan rooli taloudessa tulee kasvamaan. Kansalaiset kaikkialla EU:n jäsenmaissa ovat huolestuneita tänä päivänä, eivät tulojensa kasvusta, vaan taloudellisen turvallisuuden takaamisesta. Siihen vaaditaan valtiota mukaan sekä valvovaksi viranomaiseksi että aktiiviseksi osallistujaksi.